

İTİKADİ KONULAR HALKA NASIL SUNULMALI?

- How to Present Belief Topics to the Common People? -

Prof. Dr. Ramazan Biçer

Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi

Abstract *It is the responsibility of any Muslim to engage in belief topics consciously. Especially, Kalam/Aqâid (Islamic Theology) as a discipline is straightforwardly interested in the belief's topics. In addition, the ilm-i hal (the works explaining the basic principles of Islam) and tasawwuf are interested in the belief's topics indirectly. Ilm-i hal and tasawwuf have considered the topics of belief in a conventional way. The preachers must benefit from these traditional books as well as trying to find new solutions to the problems related to faith. The fact that there are many religious and sectarian movements in modern day Turkey requires us to scrutinize these basic belief topics more closely on the one hand and think about the novel ways of imparting them to the common people on the other.*

Key Words: Teaching basics of Islam, Common Public Education, 'Aqâid, Ilm-i hal, Imam.

GİRİŞ

Kelime anlamı itaat ve karşılık olan din, akıl sahiplerini, peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağırın ilahi buyrukların tümüdür¹. Evrenin ve insanın yaratıcısı olan Allah'ın emir ve yasaklarından oluşan kutsal anlamlar, tebliğcisi olan peygamber aracılığıyla, yükümlü olan insanlara ulaştırılmıştır.

Hız. Peygamberin insanlara tebliğ ettiği İlahi buyruklar, "usulüddin" ve "füruuddin" olmak üzere iki ana konudan oluşmuştur. Bu iki tanımdan "Usulüddin", "itikadi" konuları; "Füruuddin" ise, "ameli" hükümleri içermektedir. Her iki konu içerisinde değerlendirilebilecek 'ahlâk' i konular ise, genel bir yapıya sahiptir. Bilindiği gibi din, insanların bireysel ve toplumsal hayatlarına yönelik kuralları içermektedir. Buna göre itikad ve ahlâk, bireysel hükümler şeklinde kabul edilebilir. Bununla birlikte bazı ahlâki değerler, toplumsal yargı olarak benimsendiği için, sosyal hukuk, dolayısıyla da füruuddin bağlamında ele alınabilir.

¹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "dyn" md.

İnanç konuları, her dinin ana yapısını oluşturmuştur. Dinlerin birbirlerinden farklı yönlerini ortaya koyan normlara bakıldığında, bunların daha çok itikadi konular olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim İslam dininin ana inancı olan “tevhid” akidesi, bu konuda bariz bir ayırıcı özelliktir.

Kur'an-ı Kerim'in ana teması inanç unsurları etrafında oluşmaktadır. Buna göre Kur'an'ın ana konuları, Tevhid başta olmak üzere “Uluhiyet”, Hz. Muhammed'in peygamberliği ağırlıkta olmak üzere “Nübüvvet”, sem'iyat konuları olarak adlandırılan “Ahiret” ve adalet ile birlikte değerlendirilen “İbadet”tir.

İslam düşüncesinde inanç konularını akli metotla açıklayan disiplinler, “İslam Felsefesi” ve “Kelam ilmi”dir. Felsefe, akli hükümleri ön plana alıp nassı göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmiştir.²

İslam dünyası, genelde felsefeye karşı menfi tavır takınmıştır. Bu geniş tepkiye rağmen Kur'an bağlamında akli tefekkürü de yabana atmak istemeyen bazı İslam mütefekkirleri, felsefeden bağımsız olarak akli verilere yer veren, ancak nassî değerleri de göz ardı etmeyen bir düşünce sistemi ortaya koymaya çalışmışlardır. Nitekim, dini konularda akla öncülük veren filozoflara reddiye yazmasına rağmen Gazzâlî, akla büyük önem atfetmiş ve onu “karşı konulamayan, değişmesi mümkün olmayan hâkim, dinin şahidi” olarak tanımlamıştır³. Her halükarda, Kur'an'ın akli tefekkürü içeren buyrukları yanında, İslam coğrafyasının genişlemesi sonucu, eski din mensuplarının bazı itiraz ve kuşklarına cevap verecek bir metodun oluşturulması da zorunlu görülmüştür. Bu amaçla bazı bilginler, İslam dışı dinlerin itirazlarına karşı, daha sonra Müslüman olan bazı kesimlerin kuşklarını da gidermek amacıyla yeni bir metot ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu ilmin öncülerinin Mu'tezile bilginleri olduğu bilinmektedir.

Mu'tezile alimleri, İslam karşıtı görüşlere cevap verirken, bir yandan da İslam akaidinin sistemleşmesi yönünde çalışmalar yürütmüşlerdir.

² Bu tenkitlerin haklı olduğu yönleri olduğu gibi, haksız olarak değerlendirilebilecek aşırı eleştiriler de söz konusu olmuştur. Felsefe karşıtı reddiyelerin başında İmam Gazzâlî'nin (ö. 505) *Tehâfüt'ü Felâsife*'si gelmektedir. Onun bu tezine karşı da reddiyeler yazılmıştır. Bunlar arasında İbn Rüşd'ün (ö. 595) *Tehâfüt'ü Tehâfüt'i Felâsife* adlı eseri zikredilebilir. Her iki eser Osmanlı müellif Hocazade Mustafa b. Yusuf (ö. 893) tarafından mukayeseli olarak tenkide tabi tutularak, bir üçüncü tehafüt yazılmıştır. Mubahat Türker, *Üç Tehafüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*.

³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 5.

Ancak onların akaid esaslarını yorumlamaları, birçok bilgin tarafından yadırganmış, Kur'an ve sünnet eksenli inanç sistemini tam yansıtmadığı şeklinde görüşler ileri sürülmüştür. Bu nedenle, Mu'tezile ulemasının tedvin edip geliştirdiği kelam ilmine karşı reddiyeler yazılmıştır. Mu'tezilenin bu metodu, dönemin şartları da dikkate alındığında bir yönüyle tatmin edici, itikadi konuları akli temellerde savunması bakımından anlamlı bulunulmuştur. Ancak insanın salt akli yönüne değil, manevi, iç dünyasına yönelik söylemin de, dikkate alınmamış olması, kurgulayıcı, Aristo mantığı eksenli teorik varsayıma dayalı yöntem, itikadi konuların insanlara sunumunda yetersizliği gündeme getirmiştir.

Buna karşılık, Mu'tezile metodunu beğenmeyen bazı İslam alimleri, Selef bilginlerinin de tepkisini çekmeyecek şekilde farklı bir anlayış ortaya koyarak⁴, Ehl-i Sünnet kelam ilminin temelini atmışlardır. Bu yöntem zamanla şekillenerek Ehl-i Sünnet akaid ve kelamı adıyla günümüze kadar gelmiştir.

Ehl-i sünnet akaid ve kelamının dışında kalan Mu'tezile akaidi, tarih sahnesinde yerini Şi'a düşüncesi içerisinde devam ettirmiştir.

Ehl-i sünnet bilginleri, inanç sistemlerini oluştururken iki farklı usul takip etmişlerdir. Bunlar, İmam Eş'arî (ö. 324/936) ve İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) şahıslarında temsil edilen Eş'arîlik ve Mâtürîdilik'tir. Günümüz İslam dünyasında Mâtürîdilik, Türklerin çoğunlukta bulunduğu Asya ülkelerinde; Eş'arîlik ise daha çok Arapların çoğunluğunu oluşturduğu Asya ve Afrika'da tutunmuştur.⁵

Ülkemiz vatandaşlarının büyük çoğunluğu, Ehl-i Sünnet mezhebine mensupturlar. Buna göre insanımızın dini ihtiyaçlarını giderme yolunda görev yapan yetkili kimseler, bulunduğu bölgenin itikadi yapısını göz önüne alarak yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadırlar.

Bilindiği gibi en genel tasniflerde İslam dininin temel hükümleri; itikadî, amelî, vicdanî hükümler şeklinde kısımlara ayrılmaktadır. Bunlardan itikadî hükümler, akaid ve kelam ilminin; amelî hükümler fıkhın; vicdanî hükümler ise, ahlâk ve tasavvuf disiplinlerince ele alınmıştır. Bu konular da farklı dönemlerde, o periyodun özellikleriyle ortaya konulan önemli eserler verilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu hükümler "usulüddin" ve "furuiddin" ana başlıkları altında bir yönüyle teorik ve

⁴ Bu şekildeki yumuşak geçişe en güzel örnek, Eş'arî'nin *el-İbâne* adlı eseridir.

⁵ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi: Giriş*, İstanbul: Damla Yayınları, 1993, s. 148-149.

pratiği ifade eden bir kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu tür bir yaklaşım bir vakıadan, ihtiyaçtan ve pedagojik bir eğitim, öğretimi dikkate almanın kaçınılmaz sonucu olarak ilmi geleneğimizde yer almıştır. Bununla birlikte bu yaklaşım salt çoğunluğu oluşturan kitlenin Müslüman olduğu göz önüne alındığında, inanç konularının Kur'anî bağlamda işlenmesi ve sünnet çerçevesinde yorumlanması zorunlu görünmektedir. İnanç esaslarının işlenmesi, İslamî bir yükümlülüktür.

I.HALKIN DİNİ-İTİKADÎ ÖĞRENİM KAYNAKLARI

A. İlm-i Hal Kitapları

Sözlükte “davranış bilgisi”, “hal ve durum bilgisi” olarak tanımlanabilecek olan ilm-i hâl, kişinin içinde bulunduğu durumu ve bu duruma uyan bilgiyi ifade etmektedir. İlm-i haller, Türk kültürü içerisinde kendine özgü bir geleneğe sahiptir. Kendi dönemlerinin din anlayışlarını yansıtmaları, kişilerin dinin teorik yönlerinden çok, dinî bilgilerin günlük hayata uygulanmasını temin edip toplumun çeşitli kesimlerine yayılmasını sağlamaları bakımından oldukça önemli fonksiyonlara sahiptirler.⁶ Kişinin içinde bulunduğu bu hali de, yükümlü (mükellef) olmasıyla alakalıdır. Nitekim çocuk, belli bir yaşa kadar hiçbir dini bilgiyi edinme ve bu dini malumatı günlük hayatında uygulamakla yükümlü değildir. Bu yükümlülük yedi yaşından itibaren başlar ve belirli bir alıştırılma devresini müteakiben, gelişme çağıyla birlikte iman esasları başta olmak üzere, ibadet, muamelat ve ahlâka dair diğer günlük hayatı kapsayan İslamın belirlediği kurullarla yükümlü hale gelir. Bir müslümanın günlük hayatının tüm yönlerini ilgilendirmesi bakımından teorik ve pratik temel konuların ele alındığı ilm-i hal kitapları kısa ve anlaşılabilir bir üslupla yazılır. İnsanların yaş, bilgi, çevre, toplum dikkate alınarak ta değişik gruplara hitaben ilm-i haller yazılmıştır.

Ülkemizde yazılan “İlm-i hal” kitaplarının büyük çoğunluğu “akaid” bölümüyle başlamaktadır. Halk kitlesine yönelik olarak kaleme alınan bu tür kitaplar, daha çok dinin pratik yönüne yönelik bilgiler içermektedir. Hayatımızda yer alan eylemlerimiz öncelikle inandığımız değer yargılarının

⁶ İlm-i hallere duyulan ihtiyaçlar ve tarihimizdeki seyri hakkında geniş bilgi için bkz. Hatice Kelpetin, “İlmihal”, *DİA*, XXII, 139-141; Hayrettin Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, s. 161-164; Hasan Kurt, *Cumhuriyet Dönemi İlmihal Kitaplarının İtikadî Konulara Yaklaşımı*, SAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 4 vd.

da bir anlamda yansımalarıdır. İlmihal kitaplarının yazarları, bir eylemin gerçekleşmesi için, öncelikle o fiilin gerekliliğine inanmış olmalıdırlar ki, eserlerinin giriş kısmını veya ilk bölümünü inanç konularına ayırmışlardır. Aslında böylesine bir uygulamanın ilk örneğini Ebû Hanîfe'de görmekteyiz. O, itikada dair yazmış olduğu eserinin adını *Fıkh-ı ekber* koyarak, inanç konularının öncelikli bir konuma sahip olduğuna dikkat çekmiştir. İnsanın yaşadığı hayatının tümünü kapsayan bir bilgi türü olarak tanımlanabilecek Fıkıh ilmi ve Fıkıh bilgisinin inanç konularıyla ilgili bölümünün Fıkh-ı ekber olarak isimlendirilmesi bir vakıanın tespitidir. İnsan öncelikle inançlarıyla yaşar. İnanıldığını günlük hayatına geçirir. İnanmadığı bir değer yargısını hayata tatbik edemez. Bu yüzden kültürümüzde öncelikle insanın inanç dünyasının sağlıklı bir temele oturtulması ve bu temel üzerinde pratik bir tavrın sergilenmesi arzulanmıştır. Nitekim İmam Gazzali, *İhyâ'u Ulûmi'd-dîn* adlı eserinin ilk bölümünü "Kitâbü Kavâidi'l-Akâid" şeklinde tanzim etmiştir. Müellif, İslam kültüründe önemli bir yeri olan bu eserinin söz konusu bölümünü çocuklar ve halk kitlesi için yazdığını kaydeder. Yine o, *İhyâ'*ın da halk için yazıldığını belirtir. Öte yandan Gazzâlî, kelam ilmine ait *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd* adlı çalışmasını da ilim yolcuları için yazdığını kaydetmeyi ihmal etmez. Gazzâlî'nin bu tavrını değişik kesimlerin ihtiyaçları dikkate alınarak ortaya konulmuş bir davranış olarak değerlendirmek gerekir.

İnanılması ve öğrenilmesi gereken hakikatler genel prensipler çerçevesinde değişmemesine rağmen şartlara göre değişiklik göstermesi bilinen bir husustur. Araçların bir anlamda içinde bulunduğumuz şartlara göre kullanılıyor olması, eğitimin temel prensiplerindedir. Doğru olduğuna inandığımız bir hakikatin toplumun bütün kesimlerine aynı üslup ve metotla anlatılması istenilen verimin elde edilmesini imkansız kılmaktadır. Gazzâlî'nin benimsemiş olduğu bu metot, "İlm-i hal" geleneğinde de benzer şekillerde uygulanmıştır. 970 (1562-1563) yıllarında yazıldığı tahmin edilen ve *Mızraklı ilm-i hal'e* de kaynaklık teşkil eden Birgivi'nin (ö. 981/1573) *Vasiyatname'si*, Anadolu'da yazılmış, anlaşılması kolay, kısa cümlelerden oluşan ilm-i hal kitaplarıdır. Sıbyan mekteplerinde, camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okutulması sebebiyle halkın din anlayışını etkilediği bilinen *Mızraklı İlmihal*'inin yanı sıra, kısa zamanda temel esasların özetlendiği bilgileri kapsayan el kitaplar da, muhatap kitleye göre hazırlanmış yaygın el kitaplarıdır. "Otuz iki farz", "Elli dört farz" tarzında yazılmış yaygın el kitapları bunun

örneklerindedir. Özellikle Cumhuriyet döneminin başlangıcından günümüze gelinceye kadar her kesimin ihtiyaçlarına yönelik farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede ebatları yönünden; “Mufassal ilm-i hal”, “Büyük İslam İlm-i hali”, “Mülahhas İlm-i hal”, “Muhtasar İlm-i hal”, muhatap kitleye göre; “Askere Din kitabı”, “Hanımlara İlm-i hal”, “Kızlara Küçük İlm-i hal”, “Köy Hocası” adlarıyla yazılmış ilm-i haller farklı kesimler dikkate alınarak kaleme alınmış eserlerdir.

Dinî hükümlerin geneli göz önünde bulundurularak iman esaslarından başlamak suretiyle ibadet, muamelat, ahlâk, edep, görgü kuralları ve toplumsal yükümlülükler gibi konular ele alınmıştır. Konuların anlatım biçimlerinde ise özellikle inanç esasları başlangıçtan günümüze kadar farklı mezheplere mensup müelliflerce yazılmış akaid kitaplarında görülen, selef metoduna bağlı kalınarak naklin ışığı altında, zaman zaman kelâm metodu kullanılarak akli yorumlara da tabi olan bir anlayış hakim olmuştur⁷. Dönemin kendi şartları göz önünde bulundurularak ilm-i hal kitaplarının anlatım tarzlarında, sadelik esas alınmıştır. Bunda Müslümanların içinde buldukları medeniyet ve kültür seviyelerinin de etkilerinin bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Tanzimat’la birlikte Osmanlı topraklarında görülen yozlaşma hareketleri, hakim unsurların değişmeye başlaması, batının maddi üstünlüğüyle birlikte ısrarla yüzlerin kendisine çevrilmesi gerektiği tarzındaki medeniyet algılayışlarının dile getirildiği ortamlarda, yukarıda değindiğimiz kısa ve özlü anlatımlı ilm-i hal geleneği tatminkar olmayacaktır. Nitekim Tanzimat sonrası, Cumhuriyetin başları, Cumhuriyetin 50. yılını izleyen yıllarda yazılan ilm-i hal tarzında yazılmış eserlere baktığımızda, bu eserlerin sadece Kur’an ve Sünnet’in yer aldığı, nakli delillerin dile getirildiği çalışmalar olarak değil, akli delil ve açıklamaların da yer aldığı eserler olarak görmekteyiz. Bunun böyle olması doğal karşılanmalıdır. Çünkü öncelikle muhatap kitlenin zihnindeki sorunların giderilmesi ve inanç esaslarının doğru ve sağlıklı bir şekilde anlatılması gerekmektedir.

İlm-i hal kitapların ilk bölümlerinin akaid konularına yer vermesi kaçınılmazdır. Bu ibadet, ahlâk, helâl-haram konularında öncelikle dini hükümlerin ortaya koyduğu esaslara bir temel oluşturması açısından önemlidir. Bununla birlikte İlm-i hal kitaplarında ele alınan inançla ilgili

⁷ A. Saim Kılavuz, “Akaid”, *DİA*, II, 213.

hususların, Kur'an ve mütevatir Sünnet'in ortaya koyduğu inanç esasları olmalıdır. Konunun okuyucuya aktarılması ve anlaşılmasının sağlanmasında, sağlam haberlere dayanmayan, aklen mümkün olmayan bir takım hurafelere, uydurmalara, yalan haberlere, İsrailiyata dayalı malzemelere yer verilmemelidir. Dinler arası diyalog tartışmaların hız kazandığı günümüzde İslâm inanç esaslarının daha iyi anlaşılabilmesi için diğer dinlerin inanç esaslarıyla karşılaştırılması, İslam'ın niçin en son din olduğu, Hz. Peygamberin, diğer peygamberlerin; özellikle Hz. İsa'nın Müslümanlarca nasıl anlaşılması gerektiği, Kur'an-ı kerim'in niçin son kitap olduğu gerçeği anlaşılır, bir o kadar da akli izahlarla anlatılmalıdır. Diğer dinlerin inanç esaslarının, kitaplarının tahrif olduğu gerçeği nakil ve akıl çerçevesinde ele alınmalı, bir amentü esasları gibi belletilmenin de ötesinde sorunun, insanın merak eden, soran, bilmek isteyen yönleri de dikkate alınarak, tatmin edici cevaplar verilmelidir. Bu konularda, dinler tarihi, din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi farklı ilmi disiplinlerce yapılan en son çalışmalardan faydalanılmalıdır.

B. Tasavvuf Kitapları

Geniş halk kitlesine yönelik bilgilendirme ve irşat faaliyetlerinde bulunan tasavvuf alimleri de, eserlerinin bir çoğunu akaid konularıyla başlatmışlardır. Nitekim Sünnî tasavvuf düşüncesinin doğuşundan itibaren bu sahada bir çok eser yazılmıştır. Bunlardan, Hâris el-Muhasibî (ö. 243/857), Hakim et-Tirmizî (ö. 320/932), Serrâc'ın (ö. 378/988) *-el-lum'a'sını*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtu'l-kulûb* adlı eserini, Süleimî'nin (ö. 412/1021) , *Tabâkât'ını*, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072), *er-Risâle* isimli çalışmasını, Hucvîrî'nin (ö. 470/1077), *Keşfu'l-mahcûb' unu*, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111), *el-Munkizu mine'd-dalâl* gibi eserleri anabiliriz.

Söz konusu çalışmaları arasından Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *et-Ta'arruf* adlı eseri konumuz bağlamında dikkat çekicidir. Müellif, akaidin temel alanında yer alan konularda görüşlerini bildirir. Tevhid, Allahın sıfatları, Kur'an, kelâm, rü'yet, kader, insan fiillerinin yaratılması, istitaat, cebir, aslah, va'd, şefaah, mükellefiyet ve çocuğun mükellefiyeti, marifet, ruh, melek-peygamber, zelle, keramet-mucize, iman, iman hakikatleri gibi hususlara değinmiştir. Ancak konular ele alınırken metodoloji olarak teknik anlamda açıklamalarda bulunmaktan çok meseleler kısa ve anlaşılabilirlik

çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır⁸. Örneğin kelim kitaplarımızda dönemin siyasi hadiseleriyle doğrudan bağlantılı olarak yer alan “Halk’ul kur’an” konusuna yer vermez. Mu’tezile’nin ortaya attığı tezlerde ise üslup olarak mutasavvıf bir kimlikle görüşlerini Sünni mutasavvıf bir çizgide bildirir. Şia’nın esas aldığı mesh üzerine meshetmek ve imamet anlayışının getirdiği tartışmalar çerçevesindeki görüşlerinde de muhataplarını incitmeksizin kendi tercihini aktarır.

Dönemin getirdiği çalkantılar çerçevesinde İbâhiye, Hulûliyye ve İttihadiyye diye nitelenen şeriat dışı tasavvuf cereyanlarının faaliyetlerinin yoğunlaştırdıkları, diğer taraftan tasavvufun kökten red ve inkar edildiği bir dönemde yaşamış olan Kelâbâzî (ö. 380/990), hakiki sufileri överek ve sahtelerini yererek eserine başlamış, doğduğu tarihten itibaren şüphe ile bakılan Sünni tasavvuf ile Sünni akideleri arasında var olduğuna inandığı uyumu ortaya koymaya çalışarak, müteşerrifler ile mutasavvıfları uzlaştırmak istemiş, bu sebeple -belki- ilk nazarda konu ile fazla ilgisi bulunmadığı zannedilen akâide ait bir çok meseleyi sırf bu maksatla eserine almıştır⁹. Kuşeyrî, *er-Risâle*’sinde akaid konularına yer ayırmaz. Ancak onun bu konuya tahsis edilmiş *el-Füsûl* gibi müstakil risaleleri olduğu bilinmektedir.

Onun gibi birçok tasavvuf bilgini de bu tarzı takip ederek, akaid alanına ait risale tarzı çalışmalar kaleme almışlardır.

C.Akaid Kitapları

Akaid: Akaid kelimesi, “akd” kökünden türemiş olup, bağlanmak ve düğümlenmek anlamlarına gelmektedir. Teknik terim olarak da, inanılması zorunlu olan iman esaslarına, gönülden bağlanmak demektir. Buna göre, İslam dininde inanılması zorunlu olan iman esasları, akaid ilminin ana konularını oluşturmaktadır. Bu genel anlamda inanç hususları olup, terki mümkün olmayan itikadi ve teorik hükümlerin, seviyesi göz önüne alınmaksızın, kabul edilmesi demektir. Burada, inanç konularının her hangi bir şekilde detayına inilmeksizin, ayrıntıları ele alınmaksızın, gönülden benimsenmesi ve kabul edilmesinden bahsedilmektedir. Nitekim selef bilginlerinin “akaid” adıyla yazdıkları eserlerde, bir Müslümanın inanması gereken dini konuları özetle ele almışlardır. Bu nedenle bu tür eserler

⁸ Kelâbâzî, *Doğuş devrinde tasavvuf: Taarruf*, ed. Süleyman Uludağ, s.18.

⁹ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s.18.

genelde risâle şeklindedir. Bu hususta en güzel örnek, Ebû Hanîfe'nin "el-Fıkhü'l-Ekber" adlı eseridir. Müellif bu risalesini, kısa ve veciz cümleler şeklinde yazmıştır. İlk dönem çalışmalarından kabul edilen *Akâdetü't-Tahaviyye* de benzer özelliklere sahiptir. Daha özel anlamda akaid ilmi, İslam dininin iman esaslarından özet olarak, tartışmaya girmeden bahseden bir disiplindir¹⁰.

Bilindiği gibi bir hususun akaid olarak değerlendirilebilmesi için, Kur'an ve mütevatir başta olmak üzere sahih hadislerde açık bir şekilde yer alması gerekir. Buna göre manaya delaleti kesinlik ifade eden mütevatir naslarda yer almış, Allah'ın birliği, öldükten sonra dirilme gibi inanç konularının benimsemesi farz olup inkârı, din dışı sayılmaya sebep olan temel akaid konularındır. Ayrıca mütevatir naslarda yer almış ama zan ifade eden veya mütevatir haberlerde yer almayan, kabir azabı, şefaât ve bazı kıyamet alametleri gibi hususlar, bu inançları kabul etmeyeni dinden çıkarmayan akaid konularındır¹¹.

Akaid ilmi çerçevesinde önemli çalışmalar yapılmıştır. "Akaid" adı altında günümüze kadar ulaşan belli başlı çalışmalar şunlardır: Ebû Hanîfe: *el-Fıkhü'l-ekber*, *el-Fıkhü'l-ebser*, *er-Risâle*, *el-Âlim ve'l-Müte'allim* ve *el-Vasiyye*. Söz konusu risaleler Kemaleddin el-Beyâzî (ö. 1098/1687) tarafından *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe* adıyla bir araya getirilmiştir¹². Bu alanla ilgili olarak Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933), *el-Akâdetü't-Tahâviyye* adlı eseri yanında, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *el-İtikâd* isimli çalışması, İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *Risâletü Lü'm'ati'l-İtikâd*'ı, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *el-Akâdetü'l-Vâsitiyye'si*, Seyyid Sabık'ın *el-Akâdetü'l-İslâmiyye'si*, Abdurrahman Habenneke el-Meydânî'nin *el-Akâdetü'l-İslâmiyye* isimli eseri ve Ramazan el-Bûtî'nin *Akâidü'l-İslâm* adlı çalışmasını zikredebiliriz.

Kelam ve akaid ilimleri, ele alınan konular itibarıyla benzerdir. Ancak kelam, akaid konularının bir anlamda felsefesini yapmaktadır. Buna göre mesela Allah'ın sıfatları, bir akaid konusu iken kelam, meselenin problemleri üzerinde durarak, Allah'ın sıfatlarının mahiyet ve sınırı, bu alandaki itikadi mezheplerin görüşleri gibi tartışmalara yer vermektedir.

Temelde aynı özelliklere sahip olan kelam ve akaid ilminin ana, özellikle mümini, taklitten tahkiki iman seviyesine çıkarmaktır. Diğer

¹⁰ A. Saim Kılavuz, "Akaid", *DİA*, II, 212-215.

¹¹ A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, s. 379.

¹² Bu eser de İlyas Çelebi tarafından yapılan *İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe'nin İtikadi Görüşleri* adlı Türkçe çevirisiyle birlikte neşredilmiştir (İstanbul 1996).

yönüyle İslami değerleri, zıt ve sapık düşüncelere karşı savunmak, bidatlerden arındırmak, gönüllere tevhid inancını yerleştirmek, kısaca inananlara dünya ve ahiret mutluluğunu kazandırmaktır¹³.

Bazı İslam bilginleri ise, kelim ilminin halk kitlesi için gerekli olmadığını düşünmüşler ve onların bu ilimle meşgul olmaktan alıkoymaya çalışmışlardır. Ehl-i Sünnet kelim metodunun iki önemli temsilcisinden biri olan Eş'arî (ö. 324/936), *İstihânu'l-havz fi ilm-i kelâm* adlı eserinde, kelim ilmiyle uğraşmanın niçin gerekli olduğuna dair görüşlerini dile getirmiştir. Benzer bir şekilde Kuşeyrî (ö. 465/1072), İmam Eş'arî ve Eş'arî düşüncesini temel alarak, Ehl-i Sünnet'in müdafaasını yaptığı risalesinde Hz. Peygamber döneminde bu ilmin kavramlarının yer almadığını ileri sürenlere, diğer ilimlerin de günümüzde kullanılan terimlerinin Hz. Peygamber döneminde yer almadığını dile getirerek, kelim metodunu savunmaya çalışmıştır. Bunlar arasında İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) önemli bir yeri vardır. Dikkatle incelendiğinde Gazzâlî'nin geniş halk kitlesi için bu ilmin "talim"inin uygun olmadığını düşündüğü görülmektedir. Bu düşüncesinin devamı olarak, her bölgede bidatçilerin görüşlerinden halkı koruyacak, her hangi bir kuşku anında kendisine başvurulacak ve Ehl-i Sünnet akaidini insanlara aktaracak belli kimselerin mevcudiyetini zorunlu ve yeterli görmüştür. Nitekim o, bu düşüncesini, her bölgede bulunması gereken doktor örneğiyle desteklemeye çalışmıştır¹⁴. Gazzâlî'nin bu tür bir sınıflandırmasının kendi bakış açısıyla makul gerekçeleri bulunabilir. Nitekim o başka bir eserinde, insanların genç yaşta, zihin ve beyinlerinin sağlam ve parlak işlediği dönemlerde akli ilimlerle; yaşlılık döneminde ise, ibadet, zikir ve fikir gibi ruhi ve kalp boyutuna yönelik eylemlerle meşgul olması gerektiği kanaatindeydi¹⁵. Konuyla ilgili olarak Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de (ö. 543/1148), sağlam zihin yapısına sahip, akli eylemleri iyi kullanan zeki insanların kelim gibi akli bilimlerle, bunlardan nispeten mahrum olanların da ibadet gibi pratik hususlarla meşgul olmaları gerektiği görüşündedir¹⁶. Örnekleri sunulmaya çalışılan müelliflerin ortak kanaati olarak söylenebilecek husus, eskilerin "mukteza-yı hale göre davranmak"

¹³ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, haz. Sabri Hizmetli, Ankara: Umran Yayınları, 1981, s. 5.

¹⁴ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-itikâd*, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983, s. 9.

¹⁵ Gazzâlî, *Mizânü'l-amel*, Kahire: Mektebetü'l-Cüdi, 1973, 226-227.

¹⁶ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, ed. A. Atâ, II, 807.

şeklinde dile getirdikleri zaman ve şartların gerektirdiği tarzda tavır sergilemeleri zemininde aynı kanaati paylaştıklarıdır.

Cemiyeti bir arada tutan en önemli etkenlerden biri olan dinin büyük bir kısmını oluşturan inançların¹⁷ halka yansıtılmasında, değişik kesimler görev üstlenmişlerdir. İslami ilimler arasında bütün ilim dalları bir yönüyle inanç esaslarından söz etmişlerdir. İslam dininin, toplumu şekillendiren temel unsurun kendisi olmasını öngörmesi, toplumdan hareketle dinin değil, dinden hareketle toplumu değerlendiren bir yaklaşım ortaya koyması¹⁸ göz önünde bulundurulduğunda, sosyal hayatla yakın temas içinde olan kesimlerin bu konulara çok daha ilgi gösterdikleri bilinmektedir.

II. HALKA İTİKADİ KONULARIN SUNUMUNDA YENİLENME İHTİYACI

Şimdiye kadar gördük ki, İslam geleneğinde halk kitlesine yönelik eser yazan bilginler, inanç konularını akaid bazında ele almışlardır. Bu alanda yapılan çalışmalar daha çok halkın anlayış seviyelerine hitap etmekte, halka yönelik vaaz, nasihat ve bilgilendirme türü faaliyetlerde, onların seviyelerini göz önünde bulundurmuşlardır. Bu durum, ele alınan konulardan da anlaşılacaktır. Özellikle inanç konularının işlenişinde, o dönemde tartışılan konulara ağırlık verildiği anlaşılacaktır. Yine akaid konusu olmamakla birlikte, bu tür kitaplar içerisine girmiş bazı meselelerin de bu kategoride değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim “mest üzerine mesh edilmesi”, “mehdi-deccal”, “kıyamet alametleri” gibi hususlar bu tür konular arasındadır. “İnsan, yaşadığı zamanın çocuğudur” şeklinde özetlenebilecek, çevre-zaman-insan ilişkisi, herkesi ve her dönemi etkilemektedir. Bu bağlamda hemen hemen bütün kelam kitaplarında yer alan “imamet” konusu da, bu anlayışın bir tezahürüdür. Nitekim birçok kelam bilgini söz konusu probleme başlarken, bir kelam meselesi olmadığını vurgulamış, siyasi nedenlerle Şî’a’nın meseleyi itikadî bir konu, inanılması gereken bir alan, imanın olmazsa olmaz bir parçası temeline dayandırmasının getirdiği inanç alanındaki karmaşa ve tartışılan bir problem olarak değerlendirmesinden dolayı konuyu ele almak durumunda kaldıklarını belirtmişlerdir¹⁹.

¹⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 146.

¹⁸ Hayati Yılmaz, *Toplumsal Dönüşümde Sünnet*, s. 139-140.

¹⁹ Mesela bk. Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 340.

İnanç konularının işleniş ve sunumuyla ilgili yenilik düşüncesini ileri sürenler, bu tür konuların kaynakları olan Kelam/akaid kitaplarının içerikleri konusunda yenileşme girişiminde bulunmuşlardır.²⁰ Bu değişim ve yenileşmenin temel karakteri İzmirli İsmail Hakkı tarafından şöyle belirtilmiştir:

“Bugün dinimiz câmi’ü’l-mehâsin olmakla onda hiçbir vechile kusur yoktur. Onda kusur aramak abestir, gaflettir, cehalettir. Kusur ancak dinimizi anlamayanlarda, anlatamayanlarda, anlayıp inat ile cidalde bulunanlardadır. Kalbi saf, zihni hali olan gençlere dini öğretmek muallimlerin elindedir. Hatta dini sevdirmek, dinden nefret ettirmemek bile bir dereceye kadar muallimlerin yedinde olabilir”²¹.

Dini sunum yapan kimseler, yaşadığı dönemin insanlarını dini açıdan aydınlatmak durumundadır. Bu nedenle çağının inanç problemleri üzerinde durması zorunludur. Buna göre akaid konularının işlenişinde iki tür problem karşımıza çıkmaktadır:

Birincisi: Günün gelişen şartları doğrultusunda inançla ilgili konularda aydınlatılmak amacıyla halkın bilgilendirilmesi.

İkincisi: Çağımızdaki itikadi sapmalara karşı, Müslümanların inancının savunulması.

Birincisinde akaid, ikincisinde ise kelam metodunun uygulanması, daha başarılı sonuçlar verebilir. Yine ilki, içe dönük çalışmalar çerçevesinde ele alınabilir. Şöyle ki, bilindiği gibi her konuda olduğu gibi yanlış ve doğruların insan zihninde istenilen karşılık bulması belirli bir birikimi ve hazırlığı gerektirir. Sürekli çeşitli haber ağı altındaki günümüz insanının yerinde ve ölçülü bir tarzda değerlendirmesi, karşılık vermesi bulunduğu zaman dilimine kadar almış olduğu sağlıklı dini öğretim ve eğitimin zihne ve davranışlara kazandırdığı sağlıklı bilgilerle mümkün olacaktır. Bir anlamda değişmeyen, ancak değişen araçlarla kendine aktarılan inanç konularında çaresizliğini ifade eden, bunun sonucunda dinin kendi kaynaklarını esas almaksızın din adına yapılan sübjektif açıklamalara teslim olan bir halk kesiminin oluşması kaçınılmaz olmaktadır. Zemini sağlam olmayan yapıyı parandalarla desteklemenin bir anlamı olmasa gerek. Bu nedenle öncelikle fert, aile, toplum; özel ve kamusal alanda fertlerin tek tek içe yönelik inanç dünyalarının oluşturulması gerekir. Bunda akaid ve kelâm

²⁰ Said Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İstanbul: İsam Yayınları, 1998, s. 132-133.

²¹ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, ed. Sabri Hizmetli, s. 4.

ilminin bilgi elde edinme yollarından biri olarak gördüğü “sağlam haber”e dayalı bilgiyi onaylayan düşüncesi esas alınmalıdır. Zira “kem âlâtle kemâlât olmadığını”, olamayacağını, meşru olmayan yollardan sağlıklı bir yapının oluşturulamayacağı, toplumsal bir tecrübedir. Denenmişin bir kez daha ele alınması ise abesle iştigaldir.

Müslümanın aydınlatılması amacıyla ele alınacak konular veya çalışmalar, günümüz koşulları çerçevesinde olmalıdır. Zira günümüz insanına çeşitli iletişim araçları vasıtasıyla sürekli bilgi empoze edilmektedir. Bu türe girecek konular arasında insan hakları ve demokrasi kavramları yanında din özgürlüğü, kadının sosyal statüsü, değeri ve hakları, günümüz insanının içinde yaşadığı gibi konular vardır. Bunun yanında ruhi dinginlik için ibadetlere yönelme, ibadetlerin sadece ahirete yönelik olmayıp dünyevi değeri ve gerekliliği, sosyal hayatın tanzimi bağlamında imanun ahlâk ve moral bağlantısı,²² bireysel ve toplumsal sekülerleşme yanında²³ din-devlet ilişkisi gibi konular dikkatleri çekmektedir²⁴. Yine bilimsel gelişmelere paralel olarak sunulan klonlama ve kök hücre gibi problemlerin de, usûlüddin bağlamının ötesinde dinin genel esasları çerçevesinde ele alınması, konunun inanç boyutuyla, fıkıh boyutunun birbirine karıştırılmaması için açıklayıcı, ikna edici bilgilendirmelerin olması zorunlu görülmektedir. Camilerimize, özellikle Cuma namazlarına kültür düzeyi oldukça farklı inanan kimselerin geldiği göz önüne alınırsa, bu tür konuların da işlenmesinin zorunluluğu daha da anlaşılabilir.

Öte yandan, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de birçok dini ve felsefi akımlar bulunmaktadır. Bunların birçoğu Batı kaynaklı olmakla birlikte, ülkemizde de yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Özellikle, “moonculuk”, “uzay dini” gibi “bin yıl” akımları tarzında çekiciliği olan akımlar, gelişen şartlarda, “din dili”nin donuk kuşatıcı olmayan klişeleşmiş yalnızca belirli kesimlerce konuşulup anlaşılan ortamının oluşturduğu bir çevre, toplum

²² İmanın şubeleri olduğunu belirten hadisin yorumları çerçevesinde iman-bireysel ve toplumsal ahlak bağlantısını ele alan Beyhakî'nin *Şu'abü'l-İmân* adlı çalışması önemli veriler sunmaktadır. Bu eserin muhtasarı da bulunmaktadır (bk. Abdurrahman Kazvîni, *Muhtasarı Şu'abi'l-İmân*, ed. A. Arnavud, Beyrut 1989).

²³ Said Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İstanbul: İsam Yayınları, 1998, s. 133-141.

²⁴ Bk. Fikret Karaman, “Çağımızdaki İtikadi Sapmalar ve Kelami Çözümler”, *Kelamın İşlevselliği ve Günümüz Kelam Problemleri (Sempzyum): Bildiriler Tartışmalar*, haz. A. Bülent Ünal, A. Bülent Baloğlu, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000, s. 43-48.

ikliminde, günümüz insanına ve özellikle daha önce sözünü ettiğimiz temeli atılmamış, dinin asıllarının yerleşmediği gençlik ve halk kesimine oldukça cazip gelmektedir. Başta İnternet ortamı olmak üzere, yoğun bir şekilde propaganda yapmaktadır. Ayrıca son dönemlerde başta Hıristiyanlık olmak üzere, birçok din mensupları, özellikle ekonomik ve kültürel yoksunluk içerisinde bulunan halk kesimini kendi dinlerine kazandırma eylemi içerisinde yer almaktadır. Bunlar, dinlerinin niteliklerini insanlara anlatma yanında, İslam dininin bazı inanç esaslarına yönelik karşı taarruz içerisindedirler.

Bilindiği gibi bazı konuların daha iyi anlaşılması için, bir takım ön bilgiler gereklidir. Mesela bir kader probleminin iyi anlaşılması, ancak Allah'ın sıfatlarının iyi bilinmesine bağlıdır. Dolayısıyla geniş bir iletişim ağı arasında kalan günümüz insanının, önceleri olduğu gibi, dini inancını kendi saf akidesi içerisinde, sorgulamadan devam ettirmesi, zor görünmektedir. Çevresinden aldığı dini bilgileri, eleştirileri, kendi zihin yapısı içerisinde yorumlayabilmektedir. Bu nedenle, geçmişte olduğu gibi, akaid konularının herhangi bir yorumu yapılmaksızın halka aktarılması, çoğu zaman onun problemlerine çözüm getirmeyebilir. Bunun için de akaid konuları, günümüz şartları gereği, bazen kelami metotla işlenmelidir. Ancak bu kelami metodun da iyi seçilmesi gerekebilir. Zira itikadi konular ele alınırken mezhepler arası tartışmalara girilmesi, günümüz insanına herhangi bir fayda sağlamaz. O nedenle klasik kelam metodundaki "usul" olarak değerlendirilen iman konuları, ana problemler etrafında ele alınmalıdır. Mesela Allah'ın sıfatları konusunun ele alınışında İmam Gazzalî'nin *el-Hikme fi mahlukatillah Azze ve Celle* türü, hazırda gaibe istidlale yöneltici çalışmalar, halkın inancına daha çok katkıda bulunabilir. Zira bilinmelidir ki Mu'tezile'nin oluşturduğu ve haklı olarak onun eksikliklerine karşı diğer kesimlerin geliştirdiği dilin, kendi dönemlerinin kültürel ortamı ve medeniyet düzeyiyle bağlantılı olduğu unutulmamalıdır. Buradan hareketle söylenilmesi gereken temel konu yerine, bunun etrafında geçmişte yapılanları tekrarlamak, konunun aslını göz ardı etme riskini beraberinde getirir. Asıl olansa söylenilenleri tekrarlamak değil, hangi şartlarda ve niçin söylenildiğinin belirlenmesidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İslami gelenekte, inanç konuları akaid veya kelam ilmi içerisinde incelenmiştir. Bu alanda yazılan müstakil çalışmalar olduğu gibi, birinci derecede halka yönelik eserlerde de yazılmıştır. Bu sahadaki çalışmaları iki

kategoride inceleyebiliriz. Bunlardan ilki olan “İlm-i hal” kitaplarının ilk bölümü genellikle inanç/akaid konularını içermektedir. İkinci tür eserler ise, tasavvuf kitaplarıdır. Bu çalışmalarda da ilk bölümler genelde akaid konularına ayrılmıştır. İlm-i hal kitaplarının ilk bölümlerinin inanç meselelerinden oluşması, ibadetin ön şartı olan, bilinçli olarak, gönülden teslimiyet anlayışının bir sonucu olabilir. Tasavvuf kitaplarının akaid ile ilgili bölümleri ise, sağlıklı bir “seyr-i sülük” için zorunlu olan “tahkiki iman” ın gerekliliği düşüncesinden kaynaklanmış olabilir.

Halkımızın inanç konularında bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi, din görevlilerine önemli sorumluluklar yüklemektedir. Her halükarda, sıklıkla inanç konularının işlenmesi, zorunlu görülmektedir. Nitekim “Ey iman edenler, Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba, daha önce indirdiği kitaba da iman edin ” (en-Nisâ 4/136) ayetinin yanında, “İmanınızı kelime-i tevhid ile yenileyiniz”²⁵ hadisi de bu konuda önemli bir referanstır. İnanç konularının ele alınmasında akaid alanı etrafında hareket edilmesi gerekmektedir. Önceki dönemlerde yazılan akaid çalışmalarında, “Kur'an'ın mahluk” olması, “mest üzerine mesh” edilmesi gibi, dönemin bazı problemleri de işlenmiştir. Buna göre, İslamın terörle ilişkisinin olamayacağı, insan hakları, tekrar doğuş/reenkarnasyon, kök hücre gibi, günümüz inanç problemleri konusunda halka aydınlatıcı bilgiler sunulması da, inanç değerleri bağlamında bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tür inanç konuları, halkın seviyeleri göz önüne alınarak aktarılmalıdır. Bu ise benzer konuların, farklı metotlarla ele alınabileceği hususu dikkate alınarak, daha çok temel meseleler üzerinde durulmasını zorunlu kılmaktadır. Buna göre bir reenkarnasyon konusunun doğrudan aktarılmasından ziyade, ahiret konusu işlenerek ve dolayısıyla tekrar doğuş inancı eleştirilebilir. Yine “Bin yıl” dinleri tarzında ülkemizde de faaliyet gösteren Moonluk, Uzay Dini, UFO Dini tarzı akımlar ve benzer sapık tarikatların inançlarının aktarılarak eleştirilmesi yerine, kendi iman asıllarımızın sunulması ve dolayısıyla o tür sapık ve yanlış inanç akımlarına değinilmesi daha uygun olacaktır. Öte yandan ülkemizde her zaman var olan Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerinin önüne geçilebilmesi de, yine sağlıklı İslam anlayışının sunumuyla mümkün olacaktır.

Klasik dönem kelam ve akaid kitapları, bizim kültürel zenginliğimizdir. Bu nedenle onların göz ardı edilmesi mümkün değildir.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, II, 359.

Ancak o tür kitaplarda yer alan konuların olduğu gibi aktarılması da, günümüz insanının sorunlarının çözümüne yönelik bir tutum sayılmaz. Zira o eserler, dönemlerinin inanç problemlerine çözümler getirici niteliklere sahiptir. Ancak o kitaplardaki temel konular, günümüz bilimsel ve teknolojik imkânlarından yararlanılarak işlenebilir. Kader konusu işlenirken, DNA şifresi ve gen mühendisliği verilerinden yararlanılabilir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, bilimsel detaylara girilmeden ana hatlarıyla verilmesi ve oradan da inanç konularına yoğunlaşılması daha iyi sonuçlar verebilir.

Buna göre, günümüz inanç problemleri karşısında Kelam ve Akaidin birlikte yürütülmesi ile daha verimli sonuçlar alınabilecektir. Zira geniş iletişim ağına sahip olan günümüz insanının, birçok konudan haberdar olduğu, bilinen bir husustur. Özellikle Internet, televizyon ve yazılı medya aracılığıyla dini inanç konularına yapılan eleştiriler karşısında, öncelikle aydınlatmaya yönelik bilgiler sunulurken, aynı derecede dini değerlerimizin savunulması da bir ihtiyaç halini almıştır.

Her halükarda müminin inandığı değerlerin, pratik hayata yansımaları dikkate alınmalıdır. Zira insanın psikolojik yapısında bulunan hedeflerine erken ulaşma düşüncesi, kendisine çok uzak zannettiği ahiret hayatı anlayışı için, ihmale yönelik sonuçlar verebilir. Bu nedenle iman ve inancın bireyin ve toplumun ruhsal ve sosyal gündelik hayatına katkılarının da vurgulanması zorunlu görünmektedir. Bütün bu öneriler de, bilgi ve uygulama bağlamında iyi donanımlı bir yapıya sahip sunuculara ihtiyaç duymaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdülbaki, M. F. (1990), *el-Mu'cemü'l-müfehres, li-elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmed b. Hanbel (1992), *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1959), *Muvazzah İlm-i Kelam*, İstanbul: Engin Kitabevi.
- Cürcânî, S. Ş. (1987), *et-Ta'rifât*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- Cüveynî, Abdülkerim (1985), *el-İrşâd*, ed. E. Temim, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye.
- Gazzâlî, Ebu Hamid (1322), *el-Mustasfâ*, Bulak.
- Gazzâlî, Ebu Hamid (1973), *Mizânü'l-amel*, Kahire: Mektebetü'l-Cünd.
- Gazzâlî, Ebu Hamid (1983), *el-İktisâd fi'l-itikâd*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir (t.y.), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, ed. A. Atâ, Beyrut.
- İzmirli, İsmail Hakkı (1339), *Yeni İlm-i Kelam*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası.

- Karaman, Fikret (2000), "Çağımızdaki İtikadi Sapmalar ve Kelami Çözümler", *Kelamın İşlevselliği ve Günümüz Kelam Problemleri (Sempzyum): Bildiriler Tartışmalar*, ed. A. Bülent Ünal, A. Bülent Baloğlu, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Karaman, Hayrettin (1995), *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Kelâbâzî, İbrahim el-Buhari (1979), *Doğuş devrinde tasavvuf: Taarruf*, ed. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kelpetin, Hatice, "İlmihal", *DİA*, XXII, 139-141.
- Kılavuz, A. Saim (2004), *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kılavuz, A. Saim, "Akaid", *DİA*, II, 212-215.
- Kurt, Hasan (1998), *Cumhuriyet Dönemi İlmihal Kitaplarının İtikadi Konulara Yaklaşımı*, SAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özervanlı, Sait M. (1998), *Kelamda Yenilik Arayışları*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Şafiî, Hasan Mahmud (1991), *el-Medhal ilâ Dirâseti'l-İlmi'l-Kelâm*, Kahire: Mektebetu Vehbe.
- Teftazânî, S. (1860), *Şerh'ul-makâsüd*, Kahire: Matbaa-i Âmire.
- Topaloğlu, Bekir (1993), *Kelam İlmi: Giriş*, İstanbul: Damla Yayınları.
- Türker, Mubahat (1956), *Üç Tehafüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (1969), *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Kelâm", *DİA*, XXV, 195.
- Yılmaz, Hayati (2004), *Toplumsal Dönüşümde Sünnet*, İstanbul: Rağbet Yayınları.